

Religijna wojna na tle ukraińskiego konfliktu

CENTRUM
STOSUNKÓW
MIĘDZYNARODOWYCH

Analiza

5/2015

www.csm.org.pl

Julita Zielińska

Absolwentka europeistyki Centrum Europejskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Studentka stosunków międzynarodowych na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Interesuje się obszarem Wspólnoty Niepodległych Państw, szczególnie Rosją i Ukrainą. Publikuje na stronach internetowych Nowa Europa Wschodnia oraz eastbook.eu.

Protesty na kijowskim Majdanie Niezależności, a następnie krwawy konflikt we wschodniej Ukrainie przeddefiniowały nie tylko stosunki polityczne i społeczne pomiędzy „bratnimi narodami”, ale również więzi wyznaniowo-religijne.

Agresywna polityka Kremla skomplikowała zależności pomiędzy dwoma największymi kościołami – Rosyjską Cerkwią Prawosławną (RCP) i Ukraińską Cerkwią Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego (UCP PM).

W tym kontekście w tle militarnego konfliktu w Donbasie rozgrywa się drugi konflikt – eklezjalny, nie mniej złożony od pierwszego. Oznacza to, że równoległe do walki o wolną Ukrainę trwa niezbyt wyeksponowana medialnie, lecz równie istotna walka o wolny ukraiński kościół.

RELIGIJNA WOJNA NA TLE UKRAIŃSKIEGO KONFLIKTU

| Julita Zielińska

2 ●

Ukraina jest krajem zróżnicowanym nie tylko etnicznie, ale również religijnie. Obecnie funkcjonują tam trzy kościoły prawosławne – Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego, Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego i Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna, a także kościół grekokatolicki oraz rzymskokatolicki.

Pod zwierzchnictwem Moskwy i Kijowa

Największą wspólnotą wyznaniową na Ukrainie jest Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego. Liczy ona 13 tys. parafii, których liczba każdego roku wzrasta o około 500 nowych wspólnot¹. W 1990 r. UCP PM otrzymała szeroką autonomię wewnętrzną oraz w sprawach finansowych, ale mimo to nie posiada autokefalii. Formalnie zwierzchnictwo nad Ukraińską Cerkwią Prawosławną posiada patriarcha Moskwy i Wszechrusi - Cyryl, chociaż nie ma on instrumentów nacisku np. na wybór zwierzchnika UCP PM. Mimo to Cerkiew Ukraińska utrzymuje stosunki

kanoniczne z Rosyjską Cerkwią Prawosławną, a głowa UCP PM jest członkiem Świętego Synodu Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego². Jest to zarazem jedyny kościół na Ukrainie uznawany za prawomocny (kanoniczny) przez świat prawosławny.

Obecnie na czele UCP PM stoi metropolita Onufry, który objął urząd w sierpniu 2014 r. po śmierci swojego poprzednika, metropolity Wołodymyra. Posiada ona nieformalny status kościoła państwowego wspieranego finansowo przede wszystkim przez prosyjskich ukraińskich przywódców. Do ukraińsko-rosyjskiego konfliktu był on „przedłużonym ramieniem” nacisku na władze w Kijowie ze strony Kremla. Obecnie sytuacja ta ulega zmianie i przedstawiciele UCP PM wykazują coraz większą niezależność od RCP, chociażby w swoich wypowiedziach potępiających rosyjską politykę wobec Ukrainy. Np. 1 marca 2014 r. metropolita czernihowski i bukowiński Onufry wystosował otwarty list do patriarchy Cyryla, aby nie dopuścił do przelewu krwi, natomiast rzecznik prasowy UCP PM

¹ Dane przytoczone przez metropolitę Anatolija dla *Unian-Religii*, <<http://orthodoxy.org.ua/data/intervyu-mitropolita-antoniya-unian-religii.html>> (dostęp: 02.05.2015).

² K. Jarzyńska, *Ukraińska gra patriarchy Cyryla*, Komentarze Ośrodka Studiów Wschodnich, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-08-14/ukrainska-gra-patriarchy-cyryla#_ftn2> (dostęp: 02.05.2015).

RELIGIJNA WOJNA NA TLE UKRAIŃSKIEGO KONFLIKTU

| Julita Zielińska

3

Georgij Kowalenko wprost oskarżył Rosję o otwartą agresję na Ukrainę i łamanie bożych przykazań³.

Drugim co do wielkości kościołem na Ukrainie jest Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego. Liczy ona ok. 15 milionów członków i 4000 parafii. Według danych statystycznych, w samym Kijowie 52% mieszkańców deklaruje przynależność do tego Kościoła, natomiast tylko 8% czuje się członkami UCP PM⁴.

W 1991 r. metropolita kijowski Filaret przy wsparciu prezydenta Leonida Krawczuka wystąpił z Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej (jego decyzja była motywowana postanowieniem Synodu, który nie wybrał go wówczas na patriarchę Moskwy i Wszechrusi). W czerwcu 1992 r. Powszechny Sobór Ukraiński powołał do życia Ukraińską Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Kijowskiego, której zwierzch-

nikiem od listopada 1995 r. pozostaje metropolita Filaret⁵.

Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego nie posiada oczywiście autokefalii i jest uznawana przez inne kościoły prawosławne za niekanoniczną. Niemniej, jest ona wyrazicielem ukraińskiego interesu narodowego. Od samego początku, najpierw na kijowskim Majdanie, a potem wobec aneksji Krymu i konfliktu na wschodzie kraju, broniła prawa do zachowania niezależności i poszanowania integralności terytorialnej ukraińskiego państwa. W tak „delikatnych” kwestiach politycznych ma większą niezależność w wyrażaniu swoich poglądów w porównaniu z UCP PM, kanonicznie związaną z RCP (która *de facto* popiera politykę Władimira Putina).

W obliczu rosyjskiej agresji Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego jest wyrazicielem ukraińskiej tożsamości narodowej i demonstratorem niezależności od Moskwy. Patriarcha Filaret od samego początku był zwolennikiem zjednoczenia ukraińskich cerkwi prawosławnych i

³ *Ukrainskaja Prawosławna Cerkow obwinita Rossiju w naruszeni biblijkich zapowiedi*, <http://lenta.ru/news/2014/03/02/bulletina_bible/> (dostęp: 02.05.2015).

⁴ Dane zaczerpnięte z oficjalnej strony Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego, <www.cerkva.info/ru/statistics.html> (dostęp: 02.05.2015).

⁵ *Christianstwo w Ukrainie: istoria raskołow i sowriemiennaja situacija*, <www.rian.com/infotografika/20140813/355948286.html> (dostęp: 02.05.2015).

RELIGIJNA WOJNA NA TLE UKRAIŃSKIEGO KONFLIKTU

| Julita Zielińska

4

stworzenia jednego narodowego, a przede wszystkim niezależnego od RCP kościoła.

Patriarcha Cyryl w obliczu konfliktu w Donbasie

Wybuch konfliktu we wschodniej Ukrainie jest wyzwaniem dla Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, a szczególnie jej głowy – patriarchy Cyryla. Od samego początku tragicznych wydarzeń na kijowskim Majdanie, a następnie otwartego konfliktu ukraińsko-rosyjskiego stanowisko głowy rosyjskiego prawosławia było niejednoznaczne. Patriarcha nigdy otwarcie nie potępił rosyjskiej agresji na swego sąsiada, ani wprost nie przyznał, że rosyjscy żołnierze znajdują się na ukraińskim terytorium. Nie ustosunkował się również do aneksji Półwyspu Krymskiego. Jako pasterz kościoła powinien zająć stanowisko potępiające wszelką agresję, jednak w obliczu utraty finansowego i politycznego wsparcia ze strony władz, nigdy tego nie zrobił, a wraz z przybieraniem na sile konfliktu w Donbasie coraz bardziej oczywiste było, iż „przymierze tronu i ołtarza” jest stabilne i nic nie może go zachwiać. Nawet fakt, że polityka Kremła uderza rykoszetem w rosyjskie prawosławie na Ukrainie, które traci coraz więcej wiernych.

Pomimo apeli o powstrzymanie rozlewu krwi, patriarcha kilkakrotnie nazwał wydarzenia na Ukrainie bratobójczą walką, a pokojowe demonstracje na Majdanie Niezależności „rewolucją”. Wypowiedzi zwierzchnika Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej na temat „euromajdanu” od samego początku potwierdzały prawdziwe intencje Moskwy – chęć podziału Ukrainy, nie tylko terytorialnego, ale również religijnego. W swoim bożonarodzeniowym wywiadzie dla kanału *Rossija 1*, przewidywał już rozpad Ukrainy. Mówił: *To, co dzieje się obecnie w bratniej i bliskiej memu sercu Ukrainie, stanowi prawdziwy podział narodu. Pan mówi, że nie ostoi się królestwo, które samo się dzieli*. Natomiast w liście skierowanym do patriarchy Konstantynopola Bartłomieja konflikt we wschodniej Ukrainie przedstawił jako wojnę o wiarę. W liście pisał: *Na początku obecnego politycznego kryzysu na Ukrainie, Grekokatolicki Kościół Prawosławny występując na kijowskim Majdanie otwarcie głosił nienawiść w stosunku do Prawosławnej Cerkwi, wzywając do przejmowania prawosławnych świątyń i wykończenia prawosławia z tego terytorium*⁶. Swoją wizję ukraińskiego konfliktu po-

⁶ *Konflikt na jugo-wostokie Ukrainy w RPC predstavili kak wojnu za wiewu*, <www.simvol-vier.ru> (dostęp: 02.05.2015).

RELIGIJNA WOJNA NA TLE UKRAIŃSKIEGO KONFLIKTU

| Julita Zielińska

5 ●

twierdził 2 lutego 2015 r. podczas referatu, który wygłosił w Soborze Chrystusa Zbawiciela do rosyjskiego episkopatu. Podkreślił wówczas, iż cerkiew zawsze stoi na straży pokoju, jednak prawdziwy pokój nie może zaistnieć bez usunięcia przejawów niesprawiedliwości i dyskryminacji językowej, narodowej czy religijnej.

W ślad za wypowiedzią głowy rosyjskiego prawosławia została zaprezentowana nowa doktryna przedstawicieli RCP o tym, jakoby na Ukrainie toczyła się „święta wojna”, tym razem z kościołem rzymskokatolickim, który dąży do unicestwienia prawosławia na Ukrainie⁷. Natomiast przewodniczący Synodalnego Wydziału ds. Stosunków Kościoła ze Społeczeństwem Patriarchatu Moskiewskiego, ks. protojerej Wsiewołod Czaplina, w wywiadzie udzielonym agencji *Interfax-Religia* rosyjską wojskową interwencję w Donbasie nazwał pokojową i cywilizacyjną misją Rosji⁸.

Rosyjska Cerkiew Prawosławna wyraziła także entuzjastyczne poparcie dla propozy-

cji Władimira Putina dotyczącej wysłania na Ukrainę rosyjskiej „misji pokojowej”.

Służby prasowe RCP oświadczyły wówczas, iż *rosyjski naród to rozdzielona nacja po swoim historycznym terytorium, która ma prawo do zjednoczenia w jednym państwowym ciele*⁹.

Koncepcja *ruskiego miru* wyrazicielem jedności *ruskiego prawosławia*

Do owego „zjednoczenia” rosyjskiego narodu nawiązuje koncepcja *ruskiego miru* (z rosyjskiego *mir* oznacza świat lub pokój), która jest niezwykle popularną ideą nie tylko w kręgach hierarchów cerkiewnych, ale ostatnio również politycznych. Swymi korzeniami sięga historii starej Rusi. Jednak swój prawdziwy renesans przeżywa od początków XXI wieku, kiedy to po rozpadzie Związku Radzieckiego rozpoczął się proces „zbierania” rozproszonej po postsowietycznych państwach diaspory, odczuwającej duchową, kulturową, językową oraz religijną więź z narodem rosyjskim. Gorącym orędownikiem tej idei jest patriarcha Cyryl, który wielokrotnie wypowiadał się w duchu

⁷ <www.politikan.com.ua> (dostęp: 02.05.2015).

⁸ <<http://tygodnik.onet.pl/wiara/co-rosyjski-kosciol-prawoslawny-sadzi-o-interwencji-wojsk-rosyjskich-na-krymie/v49ks>> (dostęp: 02.05.2015).

⁹

<<http://www.echo.msk.ru/blog/echomsk/1270096-echo>> (dostęp: 02.05.2015).

RELIGIJNA WOJNA NA TLE UKRAIŃSKIEGO KONFLIKTU

| Julita Zielińska

6

cywilizacyjnej jedności historycznej Rusi, obejmującej Rosję, Ukrainę, Białoruś i Mołdawię. Koncepcja *ruskiego miru* jest cywilizacyjnym projektem opartym na trzech płaszczyznach: religii prawosławnej, rosyjskiej kulturze i języku oraz wspólnej historycznej pamięci. Patriarcha wielokrotnie podkreślał, iż Rosję od innych państw odróżniają: jej bogata historia, tradycja, system wartości oraz mentalność jej mieszkańców. Według niego Rosja należy do szerszego kręgu cywilizacyjnego, niż Federacja Rosyjska jako państwo. *Russkij mir* nie dotyczy tylko Federacji Rosyjskiej, ale jest to cywilizacja, która obejmuje ludzi różnych narodowości – zarówno Rosjan, jak też Ukraińców czy Białorusinów.

Kanoniczne zwierzchnictwo nad ukraińskim prawosławiem gwarantuje Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej z 200 milionami wyznawców pozycję drugiego pod względem liczby wiernych kościoła na świecie po kościele rzymskokatolickim. Dlatego głowa rosyjskiego kościoła chętnie odwołuje się do tej koncepcji, gdyż stanowi ona legitymizację dla kanonicznej zwierzchności, jaką rości sobie RCP na terenach historycznej Rusi.

Należy jednocześnie zaznaczyć, iż ową wizję *rosyjskiego świata* podziela rosyjski prezydent. Jeżeli dla patriarchy Cyryła

Ukraina jest „terytorium kanonicznym”, to dla Putina stanowi ona naturalną strefę wpływów. Jeden i drugi chce widzieć Kijów w obrębie swojego oddziaływania, którego obecność w każdym projekcie – zarówno w charakterze politycznym, gospodarczym, cywilizacyjnym, jak też religijnym jest nieodzowna dla jego powodzenia.

Grożba kolejnej schizmy?

Agresywna polityka Kremla wobec Ukrainy oraz wsparcie ze strony Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej imperialnych dążeń Putina szkodzi jej interesom na Ukrainie. Obecnie RCP, a przez jej pryzmat również Ukraińska Cerkiew Patriarchatu Moskiewskiego są postrzegane jak „lobby” interesów Kremla. UCP PM traci przez to wpływy społeczne – coraz więcej wiernych deklaruje swoją przynależność do UCP PK. Według danych opublikowanych przez Centrum Razumkova, liczba wiernych deklarujących przynależność do UCP PM spadła z 27,7% w 2013 r. do 25% w 2014 r. W tym samym czasie drugi co do wielkości kościoła na Ukrainie, a zarazem największy konkurent UCP MP – Cerkiew Patriarchatu Kijowskiego zyskała nowych wyznawców – w 2013 r. przyna-

RELIGIJNA WOJNA NA TLE UKRAIŃSKIEGO KONFLIKTU

| Julita Zielińska

7 ●

leżność do tej cerkwi deklarowało 25,9% Ukraińców, a w 2014 r. było to już 32%¹⁰.

Proces masowej utraty wierzących Cerkiew Patriarchatu Moskiewskiego nazywa *zachwatom cerkwi* (przejmowaniem cerkwi). Jak podaje *Radio Swoboda*, tylko w minionym roku w obwodzie tarnopolskim Cerkiew Patriarchatu Moskiewskiego straciła 6 parafii na rzecz Patriarchatu Kijowskiego. Podobna sytuacja ma miejsce w centralnej, zachodniej oraz południowej Ukrainie. Wbrew deklaracjom cerkiewnych hierarchów, jakoby statystyki dotyczące zmiany konfesji nie były prowadzone, Cerkiew Patriarchatu Moskiewskiego straciła dziesiątki parafii na obszarze całej Ukrainy. O dramatycznej sytuacji świadczy list otwarty tarnopolskiego duchownego Olega Szihty do metropolity Onufrego, w którym pisał: *My, duchowni i parafianie UCP PM, zwracamy się do Waszej Świątobliwości nie tylko z gniewem i oburzeniem, ale i z głęboką troską o Naszą Świętą Cerkiew Prawosławną. Nie jesteśmy nacjonalistami i nie dążymy do jedności z Patriarchatem Kijowskim, ale stopniowo tracimy parafie jedna za drugą. Nie mamy już nic do stracenia,*

*dlatego jesteśmy zmuszeni powiedzieć otwarcie: Wasze milczenie i ciche wsparcie politycznego kursu Patriarchy stanowi główną przyczynę rozłamu w Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej*¹¹.

Przyczyn obecnego stanu rzeczy jest wiele. Po pierwsze, ukraińscy duchowni krytykują przede wszystkim ideologiczną orientację UCP PM. Główny z zarzutów dotyczy wspominania w czasie liturgii imienia patriarchy Cyryła. Coraz więcej duchownych nie godzi się na to, zarzucając głowie Rosyjskiej Cerkwi szerzenie kłamstw na temat Ukrainy i samego konfliktu ukraińsko-rosyjskiego, który jest przedstawiany przez patriarchę jako „wojna religijna”. Ukraińscy duchowni Moskiewskiego Patriarchatu dostrzegają, iż Ukraińska Cerkiew jest tylko ideologicznym instrumentem Cyryła, który jej kosztem stara się zabiegać o poparcie rosyjskich władz. Istotna jest również opinia publiczna. Coraz więcej Ukraińców nie chce przynależeć do kościoła, którego głowa nie ma odwagi przyznać, że na wschodzie ich kraju toczy się regularna wojna dwóch chrześcijańskich narodów.

Spory religijne na Ukrainie istniały od dziesięcioleci, ale dotyczyły przede wszyst-

¹⁰

<http://razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php?cat_id=93> (dostęp: 11.05.2015).

¹¹ <www.svoboda.mobi/a/26893910.html> (dostęp: 11.05.2015).

RELIGIJNA WOJNA NA TLE UKRAIŃSKIEGO KONFLIKTU

| Julita Zielińska

8

kim formy sprawowania władzy i nie miały charakteru doktrynalnego. Obecnie jesteśmy świadkami, sytuacji, w której religia staje się polem walki. W tle zbrojnej wojny na wschodzie Ukrainy toczy się spór eklezjalny, gdzie hierarchowie kościołowi walczą o swoje „kanoniczne strefy wpływów”, a religijne motywy i mesjanistyczne przesłanie są projektowane dla potrzeb politycznych, aby usprawiedliwić sprzeczną z prawem międzynarodowym aneksję Krymu i wojnę w Donbasie.

Jutrzenka zjednoczenia

Polaryzacja, do której dochodzi w ramach Ukraińskiej Cerkwi Patriarchatu Moskiewskiego, może stać się katalizatorem dla procesu zjednoczenia Ukraińskiej Cerkwi i powstania jednego narodowego kościoła. Zwolennikami rozpoczęcia tego procesu są sami Ukraińcy, którzy uważają, iż Ukraina jako niepodległe państwo powinna posiadać też swój niezależny od Moskwy kościół.

Nadzieję na unifikację podzielonego ukraińskiego prawosławia daje ogłoszenie przez przedstawicieli dwóch kościołów – UCP PK i Ukraińską Autokefaliczną Cerkiew Prawosławną pomysłu rozmów zjednoczeniowych. Ukraińska Cerkiew Autokefaliczna jest trzecim obok UCP PM i UCP PK kościołem prawosławnym na Ukrainie, ale

znacznie ustępuje im swoją wielkością. Po śmierci jej głowy – metropolity Metodego znajduje się na rozdrożu. *Novum* stanowiło oświadczenie nowego metropolity Cerkwi Autokefalicznej, Makarego o pragnieniu rozpoczęcia procesu zjednoczeniowego z Cerkwią Patriarchatu Kijowskiego. Sensację wzbudziła również jego rezygnacja z wcześniejszego żądania, które stanowiło przeszkodę we wzajemnym dialogu, żeby metropolita Filaret zrzekł się funkcji zwierzchnika zjednoczonej cerkwi. Istotne jest również wsparcie udzielone przez patriarchę Konstantynopola – Bartłomieja, który wyraził wiarę w zjednoczenie obu cerkwi i powstanie ukraińskiego kościoła narodowego¹².

Zainicjowany proces zjednoczenia może stać się krokiem dla stworzenia największego prawosławnego kościoła na świecie. Konieczne jest jednak w tym celu rozpoczęcie rozmów z Patriarchatem Moskiewskim, który ustami metropolity Klimenta deklaruje swoją gotowość do dialogu. Czynnikiem sprzyjającym procesowi unifikacji ukraińskiego prawosławia może stać się polaryzacja w ramach UCP PM i kształ-

¹² <<http://tsn.ua/ukrayina/grandiozna-sensaciya-dvi-ukrayinski-cerkvi-rozpochinayut-peregovori-schodo-ob-yednannya-420973.html>> (dostęp: 13.05.2015).

RELIGIJNA WOJNA NA TLE UKRAIŃSKIEGO KONFLIKTU

| Julita Zielińska

9 ●

---

towanie się w jej łonie „skrzydła narodowców”, które jest zwolennikiem uniezależnienia się spod kanonicznych wpływów Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

Wojna we wschodniej Ukrainie, oprócz militarnego, ma również charakter religijny, eklezjalny. Jest to walka nie tylko o wolną Ukrainę, ale zarazem o wolny ukraiński kościół.

Julita Zielińska

CSM jest niezależnym, pozarządowym ośrodkiem analitycznym zajmującym się polską polityką zagraniczną i najważniejszymi problemami polityki międzynarodowej. Fundacja została zarejestrowana w 1996 r. CSM prowadzi działalność badawczą i edukacyjną, wydaje publikacje, organizuje konferencje i spotkania, uczestniczy w międzynarodowych projektach we współpracy z podobnymi instytucjami w wielu krajach. Tworzy forum debaty i wymiany idei w sprawach polityki zagranicznej, relacji między państwami oraz wyzwań globalnego świata. Działalność CSM jest adresowana przede wszystkim do samorządowców i przedsiębiorców, a także administracji centralnej, polityków, dyplomatów, politologów i mediów. W 2009 r. CSM został uznany za jeden z najlepszych think tanków Europy Środkowo-Wschodniej w badaniu „The Leading Public Policy Research Organizations In The World” przeprowadzonym przez Uniwersytet Pensylwanii.

Centrum Stosunków Międzynarodowych ul. Mińska 25, 03-808 Warszawa t: +48 22 646 52 67

www.twitter.com/CIR_CSM

www.facebook.com/CIR.CSM

CENTRUM
STOSUNKÓW
MIĘDZYNARODOWYCH